

Сербин Р. А.,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
проректор
Національної академії внутрішніх справ

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ БЛАГОДІЙНИЦТВА

CHARITABLE ACTIVITY AS A WAY OF PHILANTHROPY

У статті охарактеризовано основні аспекти благодійної діяльності як способу реалізації благодійництва в Україні. Визначено сутність благодійної діяльності та сформульовано суб'єкт та об'єкт благодійної діяльності.

Ключові слова: діяльність, благодійна діяльність, суб'єкт, об'єкт, благодійництво, суспільні відносини, благодійна допомога, подолання бідності.

В статье охарактеризованы основные аспекты благотворительной деятельности как способа реализации благотворительности в Украине. Определена сущность благотворительной деятельности и сформулированы субъект и объект благотворительной деятельности.

Ключевые слова: деятельность, благотворительная деятельность, субъект, объект, благотворительность, общественные отношения, благотворительная помощь, преодоление бедности.

The article describes the main aspects of philanthropy as a way of realization of charity in Ukraine. The essence of philanthropy and the subject and object of charity are formulated.

Key words: activity, charity work, subject, object, philanthropy, public relations, charity and poverty.

Метою статті є проведення ґрунтовного дослідження на тему «Основні аспекти благодійної діяльності як способу реалізації благодійництва в Україні».

Цю проблематику досліджували такі науковці, як В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, Д.А. Александров, Р.Г. Апресян, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородін, Є.В. Донін, О.М. Донік, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Л.В. Коваль, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, Д.М. Лук'янець, С.В. Матяж, Р.С. Мельник, С.А. Ошеров, С.В. Тихомиров, Л.А. Сенєка, О.О. Стрельнікова, О.Г. Стрельченко, В.К. Шкарупа тощо. І все ж таки ця тема настільки актуальна, що спонукає нас до подальшого її дослідження.

У сучасній Україні досить складна соціально-політична ситуація. На тлі економічної нестабільності тривають несприятливі для розвитку суспільства політичні процеси. За таких умов соціальна політика країни, безумовно, потребує певних активних дій з боку уряду [1]. Зміни в державі за останні роки спричинили погіршення якості життя населення через соціальне та майнове розшарування суспільства. Результатом глибокої диференціації стала поява таких категорій, що потребують соціальної допомоги та захисту, гарантом яких має бути держава. Саме тому нагальною є потреба в ефективній благодійній діяльності як системі соціального захисту та допомоги.

Одним із важливих набутків розбудови громадянського суспільства в Україні став активний розвиток такого соціального явища, як благодійна діяльність [1]. Будучи започаткованою в традиції безкорисливої допомоги нужденним, історично притаманній українській національній культурі та моралі, озброївшись

досвідом передових у цій сфері західних країн, благодійна діяльність із кожним роком стає все більш потужною, об'єднуючи все більше добровольців і залучаючи все помітніші ресурси для забезпечення громадян, які потребують благодійної допомоги.

Будь-який вид діяльності зумовлений потребами суспільства та реалізується у відповідній ситуації. Людська психіка, її свідомий рівень розвиваються та виявляються в діяльності. Саме таким чином людина стає причетною до історично сформованої культури, цивілізаційного процесу. Соціальне середовище, його потреби, інтереси в суспільстві зумовлюють соціальну спрямованість діяльності [2, с. 79]. Проведення благодійної діяльності стало невід'ємною властивістю суспільства, складовою частиною суспільної свідомості, моральним обов'язком чи не кожної заможної людини [2, с. 79]. Вона (діяльність) покликана забезпечувати нужденних предметами споживання, засобами необхідної допомоги, а також безпосередньо матеріальною допомогою.

Варто відзначити, що саме благодійна діяльність є елементом соціальної діяльності як єдності теоретичного й матеріально-практичного процесів, здійснюваних соціальними суб'єктами з метою цілеспрямованого використання та змінення навколишнього середовища в інтересах людей [3]. Соціальну та благодійну діяльність можна представити як родовидове поняття, де соціальна діяльність є родовим поняттям, а благодійна діяльність – видовим.

Перш ніж розкрити сутність поняття благодійної діяльності, слід визначити зміст категорії «діяльність».

Поняття «діяльність» є популярним у багатьох науках (політології, соціології, психології, юриспруденції тощо). Утім, у словниковій, науковій літера-

турі зміст розглядуваного поняття несе різне смислове навантаження.

Наприклад, «Великий тлумачний словник сучасної української мови» характеризує діяльність як застосування своєї праці до чого-небудь; працю, дії людей у якій-небудь галузі; поведінку, дії стосовно кого-, чого-небудь; вчинки тощо [4, с. 228].

«Філософський енциклопедичний словник» узагальнено визначає діяльність як специфічну людську форму активності, змістом якої є доцільне змінення та перетворення навколишнього світу [5, с. 151].

Таким чином, у словниковій літературі поняття «діяльність» визначено безпосередньо як активну діяльність особи, що полягає у вчиненні певних дій.

З позиції філософії діяльність визначено як зовнішньофізичну та внутрішньопсихічну активність людини, яка має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення окресленої мети, визначеної потребою [6, с. 35].

С.Д. Максименко розуміє діяльність як свідому активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення визначеної мети [7, с. 123].

Отже, представники філософії вкладають у зміст зазначеного поняття не лише фізичну активність суб'єкта чи групи суб'єктів, а й психологічну активність.

Найбільш влучне в соціологічному аспекті визначення діяльності надали М.П. Лукашевич і М.В. Туленков, трактуючи її як специфічну людську форму активного ставлення до навколишньої дійсності, зміст якої становить доцільне перетворення [8, с. 52].

Однією з визначальних рис діяльності є те, що цей процес передбачає певне протиставлення суб'єкта й об'єкта діяльності. Мається на увазі, що людина протиставляє собі об'єкт діяльності як матеріал, який повинен набути нової форми та властивостей, перетворитися з матеріалу на продукт діяльності. Кожна діяльність містить мету, засіб, результат і власне процес. Відповідно, важливою характеристикою діяльності є її усвідомлення. К. Маркс зазначав, що все в діяльності – передумови, засоби, результати і власне сам процес – є соціальним. Діяльність і використання її плодів як за змістом, так і за способом існування мають соціальний характер – соціальна діяльність і соціальне використання [9, с. 118].

У контексті викладеного вважаємо діяльність специфічною людською формою активного ставлення до навколишньої дійсності, спрямованою на досягнення визначеної мети в різних сферах, змістом якої є доцільна зміна та перетворення навколишнього світу.

Назвемо види діяльності:

а) щодо об'єктивного перебігу історії – прогресивна та реакційна;

б) стосовно об'єктивно вироблених систем цінностей – позитивна, законна, незаконна, моральна та аморальна;

в) залежно від значення та ролі в соціальному розвитку – репродуктивна, продуктивна або творча;

г) за сферами діяльності – трудова, дозвільна, освітня, споживацька тощо;

д) за соціальними формами – колективна, масова, індивідуальна тощо.

Розрізняють також діяльність як пояснювальний принцип і як предмет дослідження [8, с. 54].

Отже, благодійна діяльність містить усі характерні риси поняття «діяльність», а також наділена певними особливостями, визначеними правовим статусом суб'єктів останньої, предметом такої діяльності, формою вияву тощо.

Варто наголосити на тому, що на науковому та законодавчому рівнях благодійну діяльність трактовано неоднозначно.

Наприклад, «Тлумачний словник російської мови» поняття «благодійна діяльність» подає як добровільну діяльність фізичних і юридичних осіб з метою безкорисливої (безвідплатної або на пільгових умовах) передачі громадянам або юридичним особам майна, зокрема грошових коштів, безкорисливе виконання робіт, надання послуг, іншої підтримки [10, с. 132].

«Юридична енциклопедія» визначає благодійну діяльність як добровільну безкорисливу діяльність фізичних і юридичних осіб із надання матеріальної, фінансової, організаційної та іншої допомоги людям, які потребують соціальної уваги та захисту [11, с. 115].

Ф.Я. Ступак вважає, що благодійна діяльність, з одного боку, є формою суспільних відносин у межах громадянського суспільства, а з іншого – соціокультурним феноменом свого часу [12, с. 138].

Г.О. Ульгорн визначає поняття благодійної діяльності як безкорисливої допомоги злиденним [13, с. 8].

Г.В. Даль характеризує благодійну діяльність як схильність до благодійності, тобто готовність творити добро й допомагати нужденним, немічним, скаліченим та ін. [14, с. 94]. Дозволимо собі дещо не погодитися з останнім трактуванням, адже фізичний стан особи, яка отримує благодійну допомогу, може бути і задовільним, однак через певні обставини (втрата житла, наприклад) людина потребує благодійної допомоги.

Досить вдалим видається визначення благодійної діяльності, надане В. О. Чепурновим. Автор сформулював визначення поняття благодійної діяльності як добровільної, усвідомленої, безкорисливої діяльності громадян і юридичних осіб з метою безоплатного (або на умовах спонсорства) надання набувачам необхідної допомоги [15, с. 112]. Причому благодійна діяльність не завжди має форму спонсорства, адже природа спонсорства є суто фінансовою, тоді як благодійна, окрім фінансової, має ще й особисту форму.

Д.Б. Бромелей вважає, що благодійною діяльністю слід вважати безкорисливу діяльність благодійних організацій, яка не передбачає одержання прибутку. Як на нас, автор звужує коло суб'єктів надання благодійної допомоги, називаючи такими лише благодійні організації. Відповідно до закону такими суб'єктами можуть бути не лише благодійні організації, але й звичайні фізичні особи.

Дефінуючи благодійну діяльність, О.В. Саманцова чітко та, що найголовніше, правильно й логічно

наводить ознаки благодійної діяльності, як-от: 1) добровільність; 2) безкорисливість; 3) усвідомленість; 4) неприбутковість економічної діяльності організованих суб'єктів; 5) надання фінансової, матеріальної, організаційної допомоги її набувачам, а також безоплатне надання послуг, здійснюване з метою поліпшення матеріального й морального стану окремих осіб і загального соціально-економічного розвитку [16, с. 36].

О.О. Стрельникова трактує благодійну діяльність як особливий вид соціальних відносин, які виникають між юридичними та фізичними особами й державою під час формування та використання благодійних коштів, надання матеріальної, організаційної допомоги, а також соціальних послуг із метою ефективної реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я, освіти, соціальний захист, культурний розвиток і забезпечення суспільного добробуту [17, с. 52].

Філософія права розглядає благодійну діяльність через призму милосердя, де милосердя – це добре, співчутливе ставлення до когось-небудь. Вважаємо за необхідне підтримати підхід Я.М. Буздугана щодо того, що неправомірно ототожнювати зазначені поняття з благодійною діяльністю [3, с. 87]. На нашу думку, альтруїзм і благодійна діяльність є видовими поняттями діяльності, спрямованої на надання допомоги. Водночас варто наголосити, що природа цих понять є різною.

Підміною понять вважаємо позицію Д.П. Страховського, який ототожнює поняття «благодійна діяльність» і «благодійницька діяльність», розуміючи їх як прояв співчуття до ближнього [18, с. 16].

До речі, на законодавчому рівні також відсутнє єдине законодавчо визначене поняття. У ст. 5 Конституції України проголошено, що «носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Реалізація задекларованого принципу означає підпорядкування діяльності всіх публічних інститутів потребам реалізації прав людини, забезпечення їх пріоритету відносно всіх інших цінностей демократичної держави. Держава відповідає перед людиною за діяльність, спрямовану на реалізацію прав свобод і законних інтересів громадян, яку здійснюють відповідні органи публічної адміністрації [1].

Зокрема, Законом України «Про благодійну діяльність і благодійні організації» благодійну діяльність визначено як добровільну особисту та/або майнову допомогу в досягненні визначених цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара. Таким визначенням законодавець акцентує на вираженні такої діяльності – матеріальному та особистому (фізичному) – і виключає можливість отримання будь-якої матеріальної вигоди, засвідчуючи безкорисливу природу останньої.

У Законі України «Про Товариство Червоного Хреста України» законодавець ототожнює поняття «доброчинна» та «благодійна діяльність». Так, у ст. 1

Закону зазначено, що доброчинна, благодійна діяльність пов'язана з наданням допомоги та підтримки тим, хто її потребує, виходячи із загальнолюдських принципів гуманності та взаємодопомоги, яка здійснюється виключно безкорисливо (без мети одержання прибутку чи іншої вигоди) [19].

З цього приводу ми вважаємо, що відмітною рисою, яка чітко відмежовує «благодійну» від «доброчинної» діяльності, є можливість надання нужденним не лише фізичної, моральної, але й матеріальної допомоги та фінансової підтримки, адже в такому разі доброчинна діяльність розпочинається зі щоденного спілкування з людьми, вміння розуміти їх, відчувати їхні клопоти, побачити, що в них на серці, поставити себе на їхнє місце. Якщо доброчинець здатен на це, він уже перестає бути самообмеженим, і виникають передумови для доброчинності. У такому разі може йтися про синонімізацію доброчинної та волонтерської діяльності, але аж ніяк не про благодійність, яка може виявлятися в наданні матеріальної підтримки. Таким чином, наведені категорії не можна ототожнювати, оскільки вони мають різне змістове наповнення та різну природу.

Підбиваючи підсумки викладеного, вважаємо, що майже всі висвітлені позиції ґрунтуються на сутності поняття «благодійництво», майже повністю оминаючи зміст, семантичні особливості терміна «діяльність».

Основоположним у зазначеному понятті є те, що всі живі істоти здатні виявляти активність, тобто самостійно реагувати, трансформуючи або підтримуючи життєво важливі зв'язки з навколишнім світом. Активність є загальною характеристикою живого. Відповідно, діяльність людини – це реальний зв'язок суб'єкта з об'єктом, куди обов'язково включено психіку. Займаючись тією чи іншою діяльністю, індивід повинен сприймати, запам'ятовувати, мислити, бути уважним. У процесі діяльності в індивіда виникають ті чи інші емоції, виявляються вольові якості, формуються установки, виробляється ставлення тощо. Іншими словами, саме в діяльності формується, розвивається, виявляється вся система психічних процесів, станів і властивостей індивіда. Діяльність людини має визначальні характеристики: мотив, мету, предмет, структуру й засоби. Для суб'єкта мотивом є безпосередня спонукальна сила, причина його поведінки. У загальному сенсі мотив – це відображення потреби, що діє як об'єктивна закономірність і постає об'єктивною необхідністю. Мотивом благодійної діяльності є допомога, мета якої – у поліпшенні стану нужденних.

Узагальнюючи наведене, вважаємо за необхідне резюмувати, що благодійна діяльність – це особливий вид соціальної діяльності (безкорисливої та добровільної), яка має форму психологічної та фізичної активності благодійника, спрямованої на надання благодійної допомоги у вигляді матеріальної, організаційної та іншої підтримки, а також соціальних послуг із метою поліпшення добробуту суспільства загалом і кожного окремо взятого нужденного.

Благодійна діяльність базується на принципах законності, безкорисливості, добровільності, милосердя, гуманізму без сподівання на одержання будь-якої вигоди чи прибутку. Це явище являє собою особисту або майнову допомогу благодійника чи благодійної організації, має цільовий характер, тобто здійснення благодійної діяльності відбувається лише в чітко передбачених відповідним законом сферах і з конкретною метою. Метою ж розглядуваної діяльності є сприяння реалізації прав громадян на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, культурний розвиток і забезпечення суспільного добробуту загалом [20].

Ознаками благодійної діяльності є те, що це: особливий вид соціальної діяльності; відносини, які виникають між благодійниками, благодійними організаціями та набувачами благодійної допомоги; відносини, які виникають унаслідок збирання й використання благодійних коштів, надання матеріальної, організаційної та іншої підтримки, а також соціальних послуг тощо [20].

Грунтовна характеристика благодійної діяльності неможлива без вичерпного аналізу поняття суб'єкта благодійної діяльності. Суб'єктами благодійної діяльності є благодійник і благоотримувач. Розглянемо їх детальніше:

1) благодійник – це дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права, яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності [21, с. 39];

2) набувач благодійної допомоги (благоотримувач) – фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада, що одержує допомогу від одного чи декількох благодійників на досягнення мети, визначеної законом [21, с. 39].

Зрештою, суб'єктом слід вважати індивідів, організації або спільноти, які на підставі юридичних норм можуть бути учасниками правовідносин, тобто носіями суб'єктивних прав та обов'язків [21, с. 46–47].

Етимологічно поняття «суб'єкт» розглядається як слово іншомовного походження – носій певного роду діяльності, джерело активності, спрямованість на об'єкт [22, с. 553]. До нього апелює багато галузей фундаментальних знань. Не вдаючись у глибокий аналіз загальної теорії права, відзначимо, що суб'єктом права є особи, організації, державні органи, за якими закон визнає особливу юридичну властивість правосуб'єктності, що дає можливість участі у правовідносинах [23, с. 189].

Так, у теорії адміністративно-правової науки суб'єктів адміністративного права розуміють як учасників суспільних відносин, наділених суб'єктивними правами та юридичними (суб'єктивними) обов'язками, закріпленими адміністративно-правовими нормами [23, с. 189]. Як справедливо зауважує С.С. Алексєєв, це поняття містить два критерії: соціальний – участь у ролі відокремленого, здатного здійснювати єдину волю персоніфікованого суб'єкта; юридичний – визнання правовими нормами здатності бути носієм прав і обов'язків,

брати участь у правовідносинах [24, с. 138–139]. Основним «каналом» реалізації правових норм є безпосередньо правовідносини, а тому носій прав і обов'язків зазвичай стає суб'єктом правовідносин [25, с. 42].

Як висновують сучасні вчені-адміністративісти Р.О. Куйбіда та В.І. Шишкін, суб'єкти адміністративного права – це потенційні учасники суспільних відносин, які мають права, свободи, інтереси та обов'язки, визначені нормами адміністративного права [26, с. 62]. Зазначені автори, як і багато інших, запевняють, що суб'єкт адміністративного права відрізняється від суб'єкта (учасника) адміністративно-правових відносин [26, с. 62]. Якщо суб'єкти адміністративного права – це органи управління, державні службовці, наділені правосуб'єктністю, потенційною здатністю вступати в адміністративно-правові відносини, то суб'єкти (учасники) розглядуваних відносин уже беруть у них реальну участь.

Таким чином, суб'єкти правовідносин постають суб'єктами права, тобто особами, наділеними правосуб'єктністю. «Суб'єкт права» і «особа, що має правосуб'єктність» є одним і тим самим. Правосуб'єктність – одна з обов'язкових передумов правовідносин [27, с. 34]. Щоб стати учасником правовідносин, суб'єкт як потенційний суб'єкт (учасник) повинен пройти два етапи набуття юридичних властивостей: вступити в правовідносини – через відповідність певним правовим вимогам щодо правосуб'єктності; отримати додаткові властивості юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації – суб'єктивні юридичні права і обов'язки – згідно з правовими нормами [27, с. 34]. Саме ними визначені власно-правові зв'язки, відносини між суб'єктами [27, с. 34].

О.Ф. Скакун суб'єктами правовідносин вважає індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують цю правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, постаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності [27, с. 35].

Саме тому поняття «суб'єкт правовідносин» є похідним від поняття «суб'єкт права». Водночас суб'єкти правовідносин є безпосередніми учасниками цих відносин та беруть дієву участь в адміністративно-правових відносинах. Етимологічно «учасника» С.І. Ожегов розглядає як «того, хто бере в чомусь участь». «Брати участь» дослідник розуміє як «участь у чому-небудь», «спільне виконання чого-небудь» [28, с. 857].

У Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» закріплено, що суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації, що утворені та діють відповідно до цього Закону, а також інші благодійники та бенефіціари. Суб'єкти благодійної діяльності мають право здійснювати благодійні програми, спільну благодійну діяльність та інші види благодійної діяльності спільно з нерезидентами з урахуванням особливостей, визначених законами або міжнародними договорами України [29].

Таким чином, суб'єкт благодійної діяльності – це фізична чи юридична особа, яка реалізує свої права та безпосередньо вступає в правовідносини, пов'язані з наданням благодійної допомоги, отриманням такої допомоги для досягнення визначених цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням отримувача благодійної допомоги.

Визначаючи поняття суб'єкта благодійної діяльності, варто враховувати, якщо йдеться про суб'єкта – отримувача благодійної допомоги, правосуб'єктність може бути неповною.

Розкриваючи категорію «суб'єкти благодійної діяльності», О.В. Марченко визначає три категорії таких суб'єктів.

По-перше, це суб'єкти, які реалізують державну політику в царині благодійної діяльності без владно-розпорядчих настанов, рішень і дій владного характеру [30, с. 115]. Вплив держави на розвиток сфери благодійної діяльності взагалі неможливий. У цьому разі йдеться про суб'єктів публічної адміністрації, а саме повноваження та компетенцію Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

До другої категорії суб'єктів благодійної діяльності віднесено суб'єктів-альтруїстів, без активних дій яких сфера благодійної діяльності взагалі не

існувала б (це благодійники та благодійні організації) [30, с. 115–116].

До третьої категорії суб'єктів благодійної діяльності належить центральний суб'єкт благодійної діяльності, на користь якого безпосередньо здійснюється благодійна діяльність та який отримує благодійну допомогу, – благоотримувач [30, с. 115–116].

Зрештою, у структурі будь-якої діяльності необхідно розрізнити її суб'єкт і об'єкт. Суб'єкт – це той, хто здійснює діяльність, об'єктом слід вважати те, на що вона спрямована [31]. У структурі благодійної діяльності як похідної від загальної діяльності також слід виділяти об'єкт. Ним можуть бути природні матеріали, різні предмети, сфери чи галузі життя людей та окремих громадян. Діяльність суб'єкта може бути спрямовано на іншу людину [31].

Отже, об'єктом благодійної діяльності є суспільні відносини, що виникають з приводу: а) підтримки, відновлення та розвитку освіти й науки, фізичної культури та спорту; б) надання благодійної допомоги науковцям; в) відновлення сфери охорони здоров'я, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини; г) розвитку міжнародної співпраці України; д) сприяння та поліпшення соціального становища в Україні; е) підтримки соціально незахищених осіб з метою подолання бідності в Україні; ж) допомоги в захисті конституційних прав і свобод суб'єктів – надавачів благодійної допомоги; з) ліквідації наслідків стихійних лих; и) підтримки сфери екології, охорони довкілля та захисту тварин тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сидоренко К.О. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / К.О. Сидоренко. – К., 2013. – 234 с.
2. Скрипченко О.В. Загальна психологія : [підручник] / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Каравела, 2009. – 464 с.
3. Буздуган Я.М. Правова характеристика благодійності, благодійництва та благодійницької діяльності / Я.М. Буздуган // Віче. – 2011. – № 4. – С. 16–21.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2011. – 1836 с.
5. Ланда Н.М. Філософський енциклопедичний словник / Н.М. Ланда и др. – М. : Сов энцикл., 1983. – Т. 2. – 1983. – 840 с.
6. М'ясоїд П.А. Загальна психологія : [навч. посіб.] / П.А. М'ясоїд. – К. : Вища шк., 2004. – 234 с.
7. Максименко С.Д. Загальна психологія : [навч. посіб.] / С.Д. Максименко. – Вид. 2-ге, переробл. та допов. – К. : Центр навч. літ., 2004. – 222 с.
8. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс : [підручник] / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2004. – 456 с.
9. Маркс К. Сочинения : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Изд-во полит. л-ры, 1974. – Т. 42 : Экономическо-философские рукописи. – 1974. – 535 с.
10. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / ред. проф. Д.Н. Ушаков. – 1935–1940. – Т. 4. – 1940. – 1163 с.
11. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1. – 1998. – 672 с.
12. Ступак Ф.Я. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи / Ф.Я. Ступак // Український історичний журнал. – 2005. – № 13. – С. 138–148.
13. Ульгорн Г.О. Християнська благодійність в древній Церкві / Г.О. Ульгорн. – СПб., 2000. – 140 с.
14. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В.И. Даль. – М. : Изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – Т. 1. – 1955. – 885 с.
15. Чепурнов В.О. Правовий статус благодійних установ та товариств за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.О. Чепурнов. – К., 2004. – 175 с.
16. Саманцова О.В. Мотиваційні чинники добродійної діяльності підприємців другої половини XIX – початку XX ст. (на прикладі Донецького економічного регіону) / О.В. Саманцова // Сторінки історії : зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 23. – С. 35–36.
17. Стрельникова О.О. Основні підходи до визначення поняття «добродійність» / О.О. Стрельникова // Наукові праці : наук.-метод. журн. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Т. 177. – Вип. 165. – С. 51–53.
18. Страховський Д.П. К вопросу о христианской благотворительности / Д.П. Страховський. – Екатеринбург, 1914. – 98 с.

19. Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28 листоп. 2002 р. № 330-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
20. Сербин Р.А. Мета благодійної діяльності / Р.А. Сербин // Іншомовна підготовка працівників ОВС та фахівців із права : тези доп. наук.-теорет. конф. (Київ, 30 квітня 2015 р.) / ред. кол. : В.В. Черней, І.Г. Галдецька та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 151–153.
21. Тематичний словник термінів і визначень з курсу теорії держави і права. – К., 1995. – 76 с.
22. Словник іншомовних слів / [уклад. С.М. Морозов, Л.П. Шкарупа]. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
23. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / [ред. кол. : В.Б. Авер'янов (голова)]. – К. : Юрид. думка, 2004. – Т. 1: Заг. част. – 584 с.
24. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 1. – 1982. – 360 с.
25. Бахрах Д.Н. Система субъектов административного права / Д.Н. Бахрах // Советское государство и право. – 1986. – № 2. – С. 39–43.
26. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : [навч. посіб.] / [за заг. ред. Р.О. Куйбіди, В.І. Шишкіна]. – К., 2006. – 576 с.
27. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
28. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1983. – 816 с.
29. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 25. – Ст. 252.
30. Марченко О.В. Адміністративно-правове регулювання благодійної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.В. Марченко. – К., 2014. – 218 с.
31. Юрий М.Ф. Людина і світ / М.Ф. Юрий – К. : Дакор, 2006. – 460 с.